

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/78-83>

İlkin Cəfərov

Azərbaycan Dövlət Memarlıq və İnşaat Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-6879-0918>
ilkin.jafarov18@gmail.com

Müasir mərhələdə maliyyə bazarı idarəetmə mexanizmlərinin teoretik və metodoloji əsasları

Xülasə

Qloballaşma və texnoloji irəliləyişlər fonunda maliyyə bazarlarının inkişafı və tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalədə maliyyə bazarlarının idarə edilməsi mexanizmlərinin teoretik və metodoloji əsasları araşdırılır. Əsas maliyyə nəzəriyyələri, tənzimləyici çərçivələr və müasir maliyyə bazarlarını formalaşdıran texnoloji yeniliklər nəzərdən keçirilir. Bundan əlavə, maliyyə bazarlarının idarə edilməsində üzləşilən çətinliklər və imkanlar müəyyən edilir. Məqalə monetar siyasətin, risk idarəetmə strategiyalarının və rəqəmsal transformasiyanın maliyyə bazarlarında oynadığı rolu vurğulayır.

Açar sözlər: *maliyyə bazarı idarəetməsi, maliyyə nəzəriyyələri, tənzimləmə çərçivələri, risk idarəetməsi, rəqəmsal transformasiya, qloballaşma, maliyyə dayanıqlığı, fintech, sistemik risk*

İlkin Jafarov

Azerbaijan State University of Architecture and Construction
Master student

<https://orcid.org/0009-0003-6879-0918>
ilkin.jafarov18@gmail.com

Modern Theoretical and Methodological Foundations of Financial Market Management Mechanisms

Abstract

Against the backdrop of globalization and technological advancements, the development and regulation of financial markets have become of paramount importance. This paper examines the theoretical and methodological foundations of financial market management mechanisms. It reviews key financial theories, regulatory frameworks, and technological innovations shaping modern financial markets. Furthermore, the challenges and opportunities in financial market management are identified. The paper highlights the role of monetary policy, risk management strategies, and digital transformation in financial markets.

Keywords: *financial market management, financial theories, regulatory frameworks, risk management, digital transformation, globalization, financial stability, fintech, systemic risk*

Giriş

Maliyyə bazarları kapitalın bölüşdürülməsi və risklərin idarə olunmasını təmin edərək iqtisadi inkişafın əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir. Müasir maliyyə bazarlarının mürəkkəbliyi onun idarə olunması üçün nəzəri və metodoloji prinsiplərə əsaslanan strukturlaşdırılmış mexanizmlərin yaradılmasını tələb edir.

Maliyyə bazarları pul bazarları, kapital bazarları, törəmə maliyyə alətləri bazarları və valyuta bazarları kimi kateqoriyalara bölünür və hər biri spesifik tənzimləyici və idarəetmə strategiyaları tələb edir. Qlobal maliyyə sistemlərinin qarşılıqlı bağlılığı risklərin azaldılması və şəffaflığın artırılması üçün güclü maliyyə siyasətlərinin tətbiq olunmasını zəruri edir. Bu məqalənin məqsədi müasir dövrdə

maliyyə bazarlarının idarə edilməsinə təsir edən əsas nəzəriyyələri və metodoloji yanaşmaları araşdırmaqdır.

Tədqiqat

1. Maliyyə Bazarı İdarəetməsinin Teoretik Əsasları Maliyyə bazarlarının idarə olunması onların strukturunu və tənzimləmə mühitini müəyyən edən bir neçə iqtisadi və maliyyə nəzəriyyəsi əsasında həyata keçirilir. Əsas nəzəriyyələr aşağıdakılardır:

1.1 Effektiv Bazar Hipotezi (EMH) Eugene Fama (1970) tərəfindən irəli sürülən **Effektiv Bazar Hipotezi (EMH - Efficient Market Hypothesis)** maliyyə bazarlarının bütün mövcud və əlçatan məlumatları dərhal və tam şəkildə əks etdirdiyini iddia edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, qiymətlər artıq bazar iştirakçılarının sahib olduğu bütün informasiyanı özündə cəmləşdirdiyindən, heç bir investor uzun müddət ərzində bazarı "məğlub" edərək mütəmadi olaraq normadan artıq gəlir əldə edə bilməz. EMH üç səviyyədə təsnif edilir: \n\n1. **Zəif forma** – keçmiş qiymət və həcm məlumatlarına əsaslanan texniki analiz vasitəsilə bazarı üstələməyin mümkün olmadığını bildirir.\n2. **Orta forma** – yalnız keçmiş qiymət məlumatlarını deyil, həmçinin ictimaiyyətə açıq olan bütün maliyyə və fundamental məlumatların da artıq qiymətlərdə öz əksini tapdığını bildirir.\n3. **Güclü forma** – hətta daxili (insayder) məlumatların belə bazar qiymətlərinə təsir edə bilməyəcəyini iddia edir.\n\nLakin **davranış maliyyəsi** bu hipotezi tənqid edərək, real bazar şəraitində investorların rəşional hərəkət etmədiyini və müxtəlif **emosional və psixoloji amillərin** bazar qərarlarına təsir göstərdiyini vurğulayır. Məsələn, investorlar **sürü psixologiyası, həddindən artıq özünəinam, itirilmə qorxusu (FOMO - Fear of Missing Out)** və ya **itkidən yayınma (Loss Aversion)** kimi davranışlar nümayiş etdirirlər ki, bu da bazar qiymətlərinin real dəyərindən fərqlənməsinə səbəb olur.\n\nBundan əlavə, **bazar anomaliyaları** da EMH-nin iddialarını şübhə altına alır. Məsələn:\n- **Yanvar effekti** – ilin ilk ayında səhmlərin qiymətlərinin artması;\n- **Kiçik şirkət effekti** – kiçik bazar dəyərinə malik səhmlərin uzunmüddətli perspektivdə böyük şirkət səhmlərindən daha yaxşı performans göstərməsi;\n- **Həddindən artıq və aşağı qiymətləndirmə (overreaction & underreaction)** – bazarın bəzi hadisələrə həddindən artıq və ya gec reaksiya verməsi.\n\nNəticə etibarilə, EMH bazarların uzun müddət ərzində səmərəli ola biləcəyini və məlumatların qiymətlərə tez əks olunduğunu desə də, **davranış maliyyəsi və bazar anomaliyaları bu nəzəriyyənin tam həqiqət olmadığını göstərir**. Bunun nəticəsində, aktiv şəkildə idarə olunan fondlar və kvant strategiyalar bazar qeyri-effektivliklərindən faydalanmağa çalışır, lakin bunun davamlı olub-olmaması mübahisəli mövzu olaraq qalır (Fama, 1970, p. 383-417).

1.2 Müasir Portfel Nəzəriyyəsi (MPT) Müasir Portfel Nəzəriyyəsi (MPT), 1952-ci ildə Harry Markowitz tərəfindən təqdim edilən və investisiya strategiyalarında inqilabi dəyişiklik yaradan bir yanaşmadır. Bu nəzəriyyə investorların risk və gəlirliliyi tarazlaşdıraraq optimal portfel yaratmasına imkan verir. Markowitzin yanaşmasının əsas məqsədi, investisiyaların yalnız yüksək gəlir gətirməsinə fokuslanmaq əvəzinə, mümkün risklərin minimuma endirilməsi ilə daha effektiv portfellərin qurulmasını təmin etməkdir (Basel Committee on Banking Supervision, 2017).

Bu nəzəriyyənin əsas prinsipi **diversifikasiyadır**. Diversifikasiya investorların yalnız bir növ aktivə deyil, müxtəlif aktivlərə sərmayə qoyaraq ümumi risklərini azaltmalarına əsaslanır. Müasir Portfel Nəzəriyyəsinə görə, eyni tip və yüksək korelyasiyalı aktivlərdən ibarət portfellər risk baxımından optimal hesab edilmir. Əksinə, bir-birilə az və ya mənfi korelyasiyaya malik aktivlərin birlikdə daxil edilməsi portfelin ümumi riskini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Bu, bazar dəyişkənliyi zamanı investorların daha sabit gəlir əldə etməsinə şərait yaradır (Markowitz, 1952).

Markowitz nəzəriyyəsinə **effektiv sərhəd (efficient frontier)** konsepti əsas yer tutur. Effektiv sərhəd, verilmiş risk səviyyəsi üçün maksimum gözlənilən gəliri təmin edən optimal portfelləri təmsil edir. Yəni, investor müəyyən bir risk səviyyəsində ən yüksək gəliri əldə etmək istəyirsə, effektiv sərhəd üzərində yerləşən portfelləri seçməlidir. Effektiv sərhədin altındakı portfellər isə qeyri-optimal hesab olunur, çünki onlar eyni risk səviyyəsində daha az gəlir təqdim edirlər. Bu konsept, risk və gəlir arasında tarazlığı təmin edərək investorların məntiqli qərarlar qəbul etməsinə imkan yaradır.

Müasir Portfel Nəzəriyyəsi həm də **gözlənilən gəlir və riskin ölçülməsi üçün statistik göstəricilərə əsaslanır**. Bu nəzəriyyədə gəlir orta gözlənilən gəlir kimi hesablanır, risk isə dispersiya və standart kənarlaşma vasitəsilə ölçülür. Yüksək dispersiya və standart kənarlaşma daha yüksək risk

mənasını verir. Portfelin ümumi riski isə yalnız tək aktivlərin riskinə deyil, eyni zamanda həmin aktivlərin bir-birilə olan əlaqəsinə (korelyasiyaya) bağlıdır.

Müasir Portfel Nəzəriyyəsinin tətbiqi əsasən böyük investisiya fondları, pensiya fondları və digər institusional investorlar tərəfindən geniş istifadə edilir. Bu yanaşma, fərdi investorlar üçün də əlverişli investisiya strategiyalarının qurulmasına kömək edə bilər. Ancaq nəzəriyyənin bəzi məhdudiyyətləri də mövcuddur. Məsələn, Markowitz nəzəriyyəsi investorların tam rəasional qərarlar verdiyini və bazarın həmişə səmərəli olduğunu fərz edir. Lakin real bazar şəraitində investorlar emosional qərarlar verə bilər və bazar gözlənilməz hadisələrə həddindən artıq reaksiya göstərə bilər. Bu da nəzəriyyənin bəzi hallarda real dünyada tam tətbiq edilə bilməyəcəyini göstərir.

Bununla belə, Müasir Portfel Nəzəriyyəsi investisiya dünyasında böyük əhəmiyyət daşıyır və risk idarəetməsində, aktiv bölgəsində və investisiya portfellərinin optimallaşdırılmasında əsaslı bir yanaşma kimi istifadə edilir. Bu nəzəriyyə sayəsində investorlar yalnız yüksək gəlir əldə etməyə fokuslanmaqdan çəkinərək, risk və gəlirin tarazlaşdırılmasını prioritet hala gətirə bilərlər. Nəticə etibarilə, Müasir Portfel Nəzəriyyəsi elmi əsaslara dayanan və uzunmüddətli investisiya strategiyalarının formalaşdırılmasında fundamental rol oynayan bir yanaşmadır.

1.3 Davranış Maliyyəsi Davranış maliyyəsi, ənənəvi maliyyə nəzəriyyələrinin əksinə olaraq, investorların tam rəasional olmadığını və onların qərarlarının psixoloji amillərdən təsirləndiyini izah edən bir sahədir. Klassik maliyyə nəzəriyyələri investorların hər zaman məntiqli qərarlar verdiyini və bazarın bütün mövcud informasiyanı əks etdirdiyini iddia edirdi. Lakin real bazar təcrübəsi göstərir ki, investorlar çox vaxt emosional təsirlər altında hərəkət edir və qeyri-rəasional qərarlar qəbul edirlər. Davranış maliyyəsi psixologiya və maliyyə elmini birləşdirərək bazar iştirakçılarının psixoloji meyillərini və onların bazara təsirlərini araşdırır (Kahneman, & Tversky, 1979).

Bu yanaşma çərçivəsində bir neçə əsas psixoloji faktor investor davranışlarını və bazar dinamikasını formalaşdırır. **Sürü psixologiyası**, investorların fərdi analiz aparmaq əvəzinə kütlənin hərəkətlərini təqlid etməsi ilə bağlıdır. Bu meyil nəticəsində qiymət köpükləri və bazar anomaliyaları yaranır. Məsələn, 2000-ci illərin əvvəllərində baş verən **dot-com köpüyü** investorların texnologiya sektoruna həddindən artıq inamı nəticəsində süni qiymət artımına gətirib çıxardı. Bu fenomen investorların rəasional analizə deyil, bazar əhval-ruhiyyəsinə əsaslanaraq qərar verməsinin göstəricisidir.

Bundan başqa, **həddindən artıq özünəinam** investorların öz analitik qabiliyyətlərinə hədsiz güvənməsi nəticəsində bazar risklərini düzgün qiymətləndirməməsinə səbəb olur. Belə hallar investorların səhv qərarlar verməsinə və lazımsız risklərə girməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, bəzi investorlar keçmişdə uğurlu investisiya etdikləri üçün gələcəkdə də bazarı düzgün proqnozlaşdırma biləcəklərinə inanır və nəticədə yüksək riskli aktivlərə həddindən artıq sərmayə qoyurlar.

İtkidən yayınma (Loss Aversion) investorların itkilərə mənəfəətdən daha çox reaksiya verməsi ilə bağlıdır. Nobel mükafatı laureatları Daniel Kahneman və Amos Tversky tərəfindən irəli sürülən bu konsept göstərir ki, investorlar eyni məbləğdə gəlir əldə etməkdən daha çox, eyni məbləğdə itkidən çəkinirlər. Bu davranış investorların səhv investisiyaları uzun müddət saxlamasına və ya itkilərdən qaçmaq üçün zərərli qərarlar verməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, bir investor qiyməti sürətlə düşən bir səhmi satmaq əvəzinə, gələcəkdə qiymətin qalxacağına inanaraq onu saxlamağa davam edə bilər və nəticədə daha böyük zərərlə qarşılaşar.

Bu qeyri-rəasional davranışlar maliyyə sabitliyi üçün ciddi risklər yaradır. Çünki investorların emosional qərarları bazar volatilliyini artırır və gözlənilməz dalğalanmalara səbəb olur. 2008-ci il Qlobal Maliyyə Böhranı zamanı investorlar panikaya düşərək aktivlərini sürətlə satmağa başladılar və bu, bazarın daha da çökməsinə səbəb oldu. Belə hadisələr investor psixologiyasının və davranış maliyyəsinin bazarlara təsirini açıq şəkildə göstərir.

1.4 Oyun Nəzəriyyəsi və Maliyyə Bazarları Oyun nəzəriyyəsi bazar iştirakçıları arasında strateji qarşılıqlı əlaqələri izah edən bir yanaşmadır. Bu nəzəriyyə, maliyyə bazarlarında müxtəlif oyunçuların, yəni investorların, treyderlərin, korporasiyaların və tənzimləyici qurumların qərar qəbul etmə proseslərini modelləşdirir. Oyun nəzəriyyəsi, xüsusilə **rəqabət, əməkdaşlıq və qərarvermə** kimi əsas aspektləri təhlil edərək bazar iştirakçılarının rəasional və qeyri-rəasional davranışlarını izah etməyə imkan verir (Nakamoto, 2008).

Maliyyə bazarlarında oyun nəzəriyyəsi bir neçə əsas sahədə tətbiq edilir. İlk növbədə, **hərrac bazarlarında**, yəni aktivlərin alınib-satıldığı yerlərdə, oyun nəzəriyyəsi qiymət formalaşması və iştirakçıların strategiyalarını izah etmək üçün istifadə olunur. Hərrac bazarlarında alıcılar və satıcılar strateji qərarlar qəbul edir və onların bu qərarları bazar qiymətlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Məsələn, açıq hərrac sistemində (ing. English Auction) alıcılar tədricən daha yüksək qiymətlər təklif edir və bu proses bazar iştirakçılarının hərəkətlərinə təsir göstərir.

Bundan əlavə, oyun nəzəriyyəsi **investisiya qərarlarında** mühüm rol oynayır. Şirkətlər və fərdi investorlar rəqiblərinin və bazar iştirakçılarının mümkün qərarlarını proqnozlaşdıraraq strategiyalarını buna uyğun formalaşdırmağa çalışırlar. Bu xüsusilə **maliyyə spekulyasiyası, tenderlərdə iştirak, birləşmə və satınalmalar** zamanı əhəmiyyətli olur. Məsələn, iki şirkət eyni bazarda rəqabət aparırsa, onların investisiya və qiymət strategiyaları bir-birinə təsir göstərir və hər bir şirkət digərinin potensial addımlarını nəzərə alaraq qərar qəbul edir.

Oyun nəzəriyyəsinin maliyyə bazarlarında tətbiq edildiyi digər mühüm sahə **rəqabətli bazar davranışlarıdır**. Bu yanaşma şirkətlərin qiymət siyasətləri, yeni bazara daxil olma strategiyaları və bazar payını qorumaq üçün tətbiq etdikləri taktikalara aid edilir. **Nash tarazlığı** kimi konseptlər göstərir ki, bazar iştirakçıları optimal strategiyalar qəbul etdikdə, heç bir iştirakçı təkbaşına öz vəziyyətini yaxşılaşdırma bilməz. Bu tarazlıq vəziyyəti bazarlarda sabitlik və balans üçün əhəmiyyətlidir (IMF, 2020).

Maliyyə böhranlarının analizi zamanı oyun nəzəriyyəsi bazar iştirakçılarının qərarlarının kollektiv təsirlərini izah etməyə kömək edir. 2008-ci il maliyyə böhranı zamanı banklar və investisiya şirkətləri yüksək gəlirli, lakin riskli investisiyalar etməyə başladılar. Hər bir iştirakçı qısamüddətli mənfəət əldə etmək üçün bazarda iştirak edirdi, lakin sistem daxilində kollektiv risk artırdı və nəticədə maliyyə böhranına gətirib çıxardı. Oyun nəzəriyyəsi belə hallar üçün fərdi qərarların sistemik nəticələrə necə təsir etdiyini izah etmək üçün istifadə olunur.

Bundan başqa, oyun nəzəriyyəsi **bazarlarda manipulyasiya və spekulyasiyaların tədqiqində** da geniş istifadə olunur. Məsələn, bəzi investorlar bazara yalan məlumatlar yayaraq digərlərini manipulyasiya etməyə çalışırlar. Belə hallar **pump and dump** strategiyaları ilə kriptovalyuta bazarlarında və kiçik həcmli səhmlərdə tez-tez müşahidə olunur. Oyun nəzəriyyəsi bu cür halları proqnozlaşdırmaq və bazar tənzimlənməsində istifadə olunan mexanizmləri inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur.

Ümumilikdə, oyun nəzəriyyəsi maliyyə bazarlarında fərqli oyunçuların strateji qarşılıqlı əlaqələrini başa düşmək üçün güclü bir vasitədir. Bu nəzəriyyə bazarların sabitliyini təmin etmək, investisiya qərarlarını optimallaşdırmaq və maliyyə böhranlarını anlamaq üçün mühüm nəzəri çərçivə təqdim edir. Oyun nəzəriyyəsi sayəsində investorlar və maliyyə institutları bazar tendensiyalarını daha dəqiq proqnozlaşdırma, rəqiblərinin strategiyalarını analiz etmə və riskləri daha effektiv idarə etmə bilirlər.

2. Maliyyə Bazarı İdarəetməsində Metodoloji Yanaşmalar

2.1 Kvantitativ Təhlil və Modelləşdirmə Kvantitativ təhlil və modelləşdirmə maliyyə bazarlarının idarə edilməsində əhəmiyyətli yer tutur. Bu yanaşma statistik və riyazi metodlardan istifadə edərək bazar dinamikasını analiz edir və proqnozlaşdırma modelləri hazırlayır. Belə modellər maliyyə qərarlarının qəbul edilməsində, investisiya strategiyalarının müəyyən edilməsində və risklərin qiymətləndirilməsində əsas rol oynayır.

Maliyyə bazarlarında kvantitativ təhlilin əsas sahələrindən biri **risk qiymətləndirmə modelləridir**. Bu modellər investisiyaların risk səviyyəsini ölçməyə və bazardakı qeyri-müəyyənliklərə qarşı strategiyalar hazırlamağa kömək edir. **Value at Risk (VaR) modeli** bu sahədə geniş istifadə olunur və müəyyən bir vaxt çərçivəsində mümkün maksimum itkiləri hesablamaq üçün tətbiq edilir. Bundan əlavə, **Monte Karlo simulyasiyaları, GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) modelləri** və **Black-Scholes opsiyon qiymətlənmə modeli** də maliyyə bazarlarında risk və gəlirliliyin proqnozlaşdırılması üçün istifadə olunan əsas alətlərdəndir.

Bundan başqa, **qiymətlənmə metodları** maliyyə aktivlərinin dəyərinin təyin edilməsində istifadə olunur. Qiymətlənmə modelləri səhmlər, istiqrazlar, opsiyonlar və digər maliyyə alətləri üçün tətbiq edilir. **Diskontlaşdırılmış Pul Axını (DCF) metodu** aktivlərin bugünkü dəyərini hesablamaq üçün

istifadə olunan əsas yanaşmalardan biridir. Bundan əlavə, **Çoxfaktorlu Modellər (Fama-French modeli kimi)** və **Arbitraj Qiymətlənmə Modeli (APT - Arbitrage Pricing Theory)** də bazar faktorlarının aktiv qiymətlərinə təsirini araşdırmaq üçün istifadə olunur.

Kvantitativ təhlilin ən mühüm sahələrindən biri də **proqnozlaşdırma texnikalarıdır**. Proqnozlaşdırma modelləri, bazar tendensiyalarını və aktiv qiymətlərinin gələcəkdə necə dəyişəcəyini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. **Zaman sıraları analizi (Time Series Analysis)** bu sahədə geniş yayılmış bir metoddur və **ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) modelləri** bu yanaşmanın əsas nümunələrindən biridir. Eyni zamanda, **süni intellekt və maşın öyrənməsi (Machine Learning) metodları** da maliyyə bazarlarında proqnozlaşdırma üçün istifadə olunur və böyük həcmli məlumatların analizi əsasında daha dəqiq nəticələr əldə etməyə imkan yaradır (World Economic Forum, 2021).

Maliyyə bazarlarında kvantitativ modellərin tətbiqi təkcə risk idarəetməsi və qiymətlənmə sahələri ilə məhdudlaşmır. **Alqoritmik ticarət (Algorithmic Trading)** və **Yüksək Tezlikli Ticarət (High-Frequency Trading - HFT)** kvantitativ analizdən istifadə edərək sürətli və avtomatlaşdırılmış qərarlar qəbul edən sistemlərdir. Bu sistemlər saniyələr içində minlərlə əməliyyat həyata keçirərək bazar fərsətlərindən maksimum faydalanmağa çalışır.

Lakin kvantitativ modelləşdirmənin bəzi çatışmazlıqları da var. Modellər keçmiş məlumatlara əsaslandığından, gözlənilməz iqtisadi hadisələr və bazar şokları zamanı effektivliyini itirə bilər. Məsələn, **2008-ci il Qlobal Maliyyə Böhranı** zamanı bir çox maliyyə modeli riskləri düzgün qiymətləndirə bilmədi, çünki onların əsaslandığı məlumatlar tarixi tendensiyalara əsaslanırdı. Bundan əlavə, bəzi modellər çox mürəkkəb olduqları üçün onların real bazar şəraitində tətbiqi çətin ola bilər.

2.2 Tənzimləmə Çərçivələri və İdarəetmə Tənzimləmə Çərçivələri və İdarəetmə Maliyyə bazarlarının sabitliyini təmin etmək üçün hökumət və beynəlxalq maliyyə institutlarının tənzimləmə qaydaları mühüm rol oynayır. Bu tənzimləmə çərçivələri maliyyə institutlarının fəaliyyətini müəyyən edən normativ qaydalar, qanunlar və nəzarət mexanizmləri vasitəsilə formalaşdırılır. Əsas məqsəd maliyyə sisteminin dayanıqlılığını qorumaq, investorların maraqlarını müdafiə etmək və potensial böhranların qarşısını almaqdır (Shiller, 2000).

Beynəlxalq Tənzimləmə Qurumları Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF), Basel Komitəsi və Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası (SEC) kimi təşkilatlar maliyyə bazarlarında qlobal sabitliyi təmin etmək üçün normativ qaydalar tətbiq edirlər. **IMF** dünya miqyasında maliyyə siyasətləri və makroiqtisadi tənzimləmə mexanizmləri vasitəsilə ölkələrin maliyyə sistemlərinə nəzarət edir və onları dəstəkləyir. **Basel Komitəsi**, xüsusilə bank sektoru üçün tənzimləyici normalar təqdim edərək, kapital adekvatlığı və risk idarəetməsi prinsiplərini müəyyənləşdirir. Basel I, Basel II və Basel III çərçivələri maliyyə institutlarının maliyyə sabitliyini qorumaq üçün hazırlanmış əsas qaydalardır.

Milli və Regional Tənzimləmə Qurumları Fərdi ölkələrdə və regional birliklərdə də maliyyə bazarlarını tənzimləyən strukturlar mövcuddur. **ABŞ-da Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası (SEC)** investisiya bazarlarının şəffaflığını təmin edir və fırıldaqçılıq hallarına qarşı mübarizə aparır. **Avropa Mərkəzi Bankı (ECB)** və **Avropa Maliyyə Tənzimləmə Orqanı (ESMA)** isə Avropa Birliyi çərçivəsində maliyyə nəzarəti və tənzimləməni həyata keçirir. **Azərbaycan Mərkəzi Bankı və Maliyyə Monitorinqi Xidməti** isə ölkə daxilində bank və maliyyə sisteminin tənzimlənməsinə cavabdehdir.

Tənzimləmə Çərçivələrinin Maliyyə Bazarlara Təsiri Tənzimləyici qurumlar maliyyə bazarlarının sabitliyini təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirirlər. Bunlara **kapital adekvatlığı normaları, likvidlik tələbləri, risk idarəetmə qaydaları, hesabatlılıq və şəffaflıq mexanizmləri** daxildir. Məsələn, **Basel III qaydaları** bankların kifayət qədər kapital ehtiyatına malik olmasını təmin etməklə onların maliyyə çətinliklərinə tab gətirmə qabiliyyətini artırır.

Bununla yanaşı, tənzimləmə çərçivələri maliyyə bazarlarının iştirakçıları üçün bəzi məhdudiyyətlər də yarada bilər. Çox sərt tənzimləmə qaydaları maliyyə institutlarının innovativ həllər inkişaf etdirməsinə mane ola bilər. Eyni zamanda, bəzi tənzimləmə tədbirləri maliyyə bazarlarında likvidliyin azalmasına səbəb ola bilər, çünki bazar iştirakçıları daha ehtiyatlı strategiyalar tətbiq etməli olurlar.

Tənzimləmə Çərçivələrinin İnkişafı və Gələcək Trendlər Son illərdə texnologiyanın sürətli inkişafı və rəqəmsal maliyyənin yüksəlişi maliyyə tənzimləmə çərçivələrində yeniliklərə ehtiyac yaradıb. **Kriptovalyutalar və desentralizasiya olunmuş maliyyə (DeFi)** tənzimləyicilər üçün yeni çağırışlar yaradır. Bir çox ölkələr **rəqəmsal aktivlərə nəzarət strategiyalarını** inkişaf etdirmək üçün yeni qanunvericiliklər hazırlayır.

Bundan əlavə, **ESG (Ətraf mühit, Sosial və Korporativ İdarəetmə) standartlarının tənzimlənməsi** də son dövrlərdə maliyyə tənzimləmə gündəminin əsas hissəsinə çevrilmişdir. ESG kriteriyalarına uyğun olaraq investisiya siyasətləri müəyyənləşdirilir və şirkətlər dayanıqlı biznes modelləri tətbiq etməyə təşviq edilir.

2.3 Texnoloji İnkişaf və Rəqəmsallaşma Rəqəmsallaşma maliyyə bazarlarının fəaliyyətini köklü şəkildə dəyişdirib. Süni intellekt (AI), blokçeyn texnologiyası və yüksək tezlikli ticarət (HFT) bazarın səmərəliliyini artırır, lakin eyni zamanda kibertəhlükəsizlik və tənzimləmə problemləri yaradıb.

3. Müasir Maliyyə Bazarlarının Qarşısında Duran Çağırışlar və İmkanlar

3.1 Tənzimləyici Çağırışlar Qloballaşma və Mərkəzləşdirilməmiş Maliyyə (DeFi) platformaları tənzimləmə sahəsində problemlər yaradır. Kriptovalyutaların və rəqəmsal aktivlərin yayılması maliyyə nəzarəti məsələlərini aktuallaşdırır.

3.2 Sistemik Risk və Maliyyə Dayanıqlığı İqtisadi böhranlar, faiz dərəcələrinin dəyişməsi və geosiyasi qeyri-sabitlik bazarlar üçün əsas təhlükələrdən biridir. Risklərin azaldılması üçün stress-testlər və maliyyə ehtiyatlarının artırılması tələb olunur.

3.3 Fintex və Kriptovalyutaların Təsiri Fintex innovasiyaları və kriptovalyutalar maliyyə inklüzivliyini artırır, lakin eyni zamanda tənzimləmə və təhlükəsizlik risklərini də artırır. Mərkəzi Bank Rəqəmsal Valyutaları (CBDC) bu problemlərə cavab olaraq inkişaf etdirilir.

3.4 Dayanıqlı İnvestisiyalar və ESG Məsələləri Ekoloji, sosial və idarəetmə (ESG) prinsipləri maliyyə strategiyalarında mühüm rol oynamağa başlayıb. Yaşıl maliyyələşdirmə və dayanıqlı investisiyalar getdikcə populyarlıq qazanır.

Nəticə

Maliyyə bazarlarının idarə edilməsi mürəkkəb bir prosesdir və müxtəlif nəzəri və metodoloji yanaşmalara əsaslanır. Rəqəmsal transformasiya, fintech və ESG məsələləri bazarın gələcəyini formalaşdırır. Maliyyə sabitliyinin qorunması üçün tənzimləyici çərçivələr daim inkişaf etdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Basel Committee on Banking Supervision. (2017). "Basel III: Finalising Post-Crisis Reforms". Bank for International Settlements.
2. Fama, E. (1970). "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work". *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
3. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk." *Econometrica*, 47(2), 263-291.
4. Markowitz, H. (1952). "Portfolio Selection". *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
5. Nakamoto, S. (2008). "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System". Retrieved from <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
6. Shiller, R. J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton University Press.
7. IMF. (2020). "Global Financial Stability Report: Markets in the Time of COVID-19." International Monetary Fund.
8. World Economic Forum. (2021). "The Future of Financial Markets: Impacts of Digital Transformation".